

Asia: VN/30248/2024

Lausuntopyyntö luonnoksesta hallituksen esitykseksi eduskunnalle laiksi vankeuslain muuttamisesta ja siihen liittyviksi laeiksi

Lausunnonantajan lausunto

Yleiset kommentit esityksestä

Yleisesti arvioiden esityksessä on paljon myönteistä. Siinä on pyritty selkeyteen, täsmällisyyteen ja sääntelyn yhdenmukaisuuteen, mitä voidaan pitää perusteltuna ja kannatettavana. Esityksessä kiinnitetään huomiota vankien oikeusturvan sekä valvontaan liittyvän oikeusturvan vahvistamiseen, mikä on tärkeä tavoite. Erityisesti tahdosta riippumattomaan hoitoon liittyvän kuljetuksen ja sitä koskevan sääntelyn tarkentaminen on ollut tarpeellista.

Yleiset kommentit esityksen tavoitteista

Esityksen tavoitteet vankilaturvallisuuden parantamisesta, vankien valmiuksien edistämisestä rikoksettomaan elämään sekä lapsen edun toteutumisen turvaamisesta ovat niin ikään kannatettavia. Rajoitustoimenpiteiden porrastaminen ja niiden sitominen välttämättömyysvaatimukseen ovat perusteltuja ratkaisuja. Myös kielellisen vanhentuneisuuden korjaamiseen tähtäävät muutokset ovat myönteisiä.

Toiminta vakavissa yhteiskunnallisissa häiriötilanteissa / vankiloiden toiminta

Luonnoksessa todetaan, ettei ole pidetty perusteltuna valmistella yleisiä säännöksiä muista kuin vankilatilojen käyttöönotosta tai vankien vapauttamisesta, ja että ensisijaisesti täytäntöönpano voidaan häiriötilanteissakin toteuttaa vankiloissa ilman tarvetta vankien vapauttamiseen. Nykyinen maailmantilanne on kuitenkin aiempaa epävarmempi, ja erilaisten häiriötilanteiden, myös vaikeasti ennakoitavien, riski on kasvanut. Tämän vuoksi voisi olla perusteltua arvioida myös vaihtoehtoisia toimintamalleja tilanteessa, jossa tämä ensisijainen lähtökohta ei toteudu. Esityksestä ei käy ilmi, millaisiin toissijaisiin toimenpiteisiin olisi tällöin mahdollisuus ryhtyä.

Luonnoksessa ei tarkemmin määritellä Vankiterveydenhuollon henkilöstön toimintaa häiriötilanteissa. Terveys- ja huollon rooli on kuitenkin keskeinen, minkä vuoksi sen järjestämistä koskevaa sääntelyä olisi perusteltua täsmentää. On todennäköistä, että Vankiterveydenhuollon palveluiden tarve korostuu häiriötilanteissa, mahdollisesti jopa tavanomaista enemmän, joten niiden

jatkuvuus ja riittävyys olisi tärkeää varmistaa selkeästi myös vakavissa yhteiskunnallisissa häiriötilanteissa.

Toiminta vakavissa yhteiskunnallisissa häiriötilanteissa / yhdyskuntaseuraamusten täytäntöönpano

-

Vankiloita koskeva sääntely, esim. vankilan alueen määrittely

-

Vankilan osastoja koskeva sääntely / tehostetun valvonnan osastot

Luonnoksessa esitetään, että vangin hakemusta sijoittamisen

peruuttamiseksi ei tarvitse käsitellä uudelleen ennen kuin neljä kuukautta on kulunut edellisestä päätöksestä, jollei osastolle sijoittamisen edellytyksissä ole tapahtunut olennaista muutosta. Arviointiväli vaikuttaa melko pitkältä ottaen huomioon tehostetun valvonnan vaikutukset vangin asemaan ja perusoikeuksiin. Olisi perusteltua tarkastella, turvaako näin harva arviointiväli riittävällä tavalla vangin oikeusturvan toteutumisen.

Lisäksi luonnoksessa todetaan, että arviointi voidaan tehdä aikaisemminkin, jos olosuhteissa on tapahtunut "olennainen" muutos. Tältä osin sääntely jää kuitenkin jossain määrin avoimeksi. Jatkovalmistelussa voisi olla aiheellista täsmentää, millä perusteilla muutosta pidetään olennaisena sekä kenen aloitteesta ja millä menettelyllä arviointi tällöin käynnistetään.

Vankilan osastoja koskeva sääntely / sopimusosastot

-

Lakia alemmat säädökset ja määräykset

-

Rikosseuraamuslaitoksen valvontatoimivaltuudet

Esityksessä ehdotetaan, että toimivaltuuksien käyttö jaoteltaisiin kolmeen portaaseen: toimenpide voidaan tehdä, toimenpide on perusteltua tehdä ja toimenpide on välttämätöntä tehdä.

Ensimmäisen portaan rajoitus voidaan toteuttaa ilman yksilöityjä, konkreettisia vangin tilanteeseen liittyviä perusteita, käytännössä rutiininomaisena toimenpiteenä. Tämä herättää huolta etenkin perusoikeusnäkökulmasta, kun vertailukohdaksi otetaan esim. mielenterveyslainsäädäntö, jossa perusoikeuksien rajoittaminen edellyttää aina nimenomaisia perusteita.

Luonnoksen sivulla 56 todetaan, että ns. "toisen" portaan rajoituksilla ei puututa merkittäväällä tavalla vangin perusoikeuksiin. Tämä arvio herättää kuitenkin kysymyksen siitä, voidaanko rajoitusten tosiasiallista vaikutusta perusoikeuksiin pitää näin vähäisenä.

Peseytymisen epäämistä koskevan säännöksen osalta jää epäselväksi, millaisissa tilanteissa henkilö olisi siinä määrin sairas, ettei peseytyminen olisi mahdollista, mutta hän ei kuitenkaan olisi sairaalahoidon piirissä. Mikäli vanki on vuodepotilaana, olisi perusteltua, että hänen henkilökohtaisesta hygieniastaan huolehditaan samoin periaattein kuin muidenkin vastaavassa tilanteessa olevien potilaiden osalta.

Luonnoksen sivulla 89 todetaan, että jaksossa 4.1.6 on kuvattu tarkemmin sitä, miten peseytymisen epäämisen välttämättömyysarviointi käytännössä tehtäisiin. Kyseistä jaksoa ei kuitenkaan ole esityksessä. Peseytymisen epäämistä koskevan sääntelyn osalta välttämättömyyskriteerin soveltamisalaa ja käytännön tilanteita voisi olla tarpeellista avata vielä tarkemmin. Millaisissa tilanteissa tällainen toimenpide on aidosti välttämätön ja oikeasuhtainen ilman, että se samalla vaarantaa ihmisarvoisen kohtelun toteutumisen.

Tilanteissa, joissa asia ei siedä viivytystä, olisi syytä arvioida mahdollisuutta rajata peseytymisen epäämistä koskeva päätös väliaikaiseksi siten, että se olisi voimassa vain siihen asti, kunnes yksikön päällikkö tai turvallisuudesta vastaava virkamies ehtii tehdä asiassa varsinaisen päätöksen.

Rahan ja muiden maksuvälineiden käyttö vankilassa

-

Vankilasta vapautuvan vangin kuljettaminen tahdosta riippumattomaan hoitoon

Kuljetusavun ja virka-avun osalta todetaan, että niitä antaa se viranomainen, jonka huostassa henkilö on silloin, kun virka-apua tarvitaan. Esityksen sivun 61 ensimmäisessä kappaleessa käytettyä logiikkaa tulisi soveltaa myös lääkäreihin. Kenenkään oikeusturva ei toteudu, jos virka-apupyynnöjä tehdään toisen lääkärin arvion pohjalta. Virka-apupyynnö tulisi siten tehdä Vankiterveydenhuollon palveluista silloin, kun potilas on kyseisen toimijan hoidossa.

Virka-apupyynnöä koskeva sääntely tulisikin kohdentaa Vankiterveydenhuollon vastuulle. Käytännön selkeyden, mahdollisten ristiriitojen välttämisen, oikeusturvan turvaamisen sekä vastuiden johdonmukaisuuden näkökulmasta olisi tarkoituksenmukaista, että kuljetuksen järjestämisen kokonaisuus olisi Vankiterveydenhuollon vastuulla.

Mikäli kuljetuksen aikana ilmenee tarvetta rajoitustoimenpiteille, niiden käyttämisestä tulisi päättää Vankiterveydenhuollon lääkärin ja toimenpiteiden toteuttamisen tulisi kuulua Vankiterveydenhuollon henkilökunnalle. Haavoittuvassa asemassa olevan henkilön oikeusturva edellyttää, että toimenpiteet perustuvat ensisijaisesti hoidollisiin arvioihin. Vaikka vartijoilla ja poliisilla on keskeinen rooli turvallisuuden varmistamisessa, tilanteet edellyttävät usein

terveydenhuollon erityisosaamista. Esimerkiksi levottoman potilaan kuljettamisessa hoidollinen lähestymistapa voi joissakin tapauksissa vähentää rajoitustoimenpiteiden tarvetta tai tehdä ne kokonaan tarpeettomiksi.

Tuomion täytäntöönpano tulee keskeyttää silloin, kun siihen on laissa säädetyt perusteet. Tässä yhteydessä herääkin kysymys, että miksi potilas on vankilassa, jos hänen terveydentilansa on niin huono, että hänet pitää lähettää tahdosta riippumattomaan hoitoon heti tuomion päätyttyä. Tämä herättää siis laajemmin kysymyksen siitä, toteutuvatko täytäntöönpanon keskeyttämiset lain edellyttämällä tavalla.

Lisäksi kuljetusprosessia koskeva sääntely täytäntöönpanon keskeyttämistilanteissa vaikuttaa osin epäselvältä ja edellyttää täsmentämistä. Sen vuoksi ehdotetaan, että kuljetusjärjestelyt säänneltäisiin yhdenmukaisesti nyt esitetyn mallin mukaisesti myös kyseisissä tilanteissa.

Vangeille myönnettävät poistumisluvat

Turvallisuutta ei tulisi tarkastella ainoastaan rajoitusten ja kontrollin näkökulmasta, vaan siihen kytkeytyy olennaisesti myös hyvinvointiin liittyviä tekijöitä. Tästä syystä turvallisuusarvioinnissa on perusteltua huomioida myös kuntouttava näkökulma. Mikäli vanki kokee kuntoutumisensa etenevän, elämän mielekkyyden lisääntyvän ja terveydentilansa kohenevan, voidaan hänen arvioida muodostavan myös pienemmän turvallisuusriskin.

Hoitoon pääsystä ajankohdasta ilmoittaminen

Nykytilanteessa vangeille ei ole järjestelmällisesti ilmoitettu hoitoon pääsyn ajankohtaa. Tämän vuoksi yksittäistapauksiin perustuva kirjattu käsitys ei kaikilta osin vastaa käytännön toteutumista, ainakaan suljetuimmissa vankiloissa. Tästä näkökulmasta on myönteistä, että sääntelyä nyt täsmennetään. Samalla on tärkeää varmistaa asianmukaisella valvonnalla, että ilmoittamatta jättäminen jää aidosti poikkeukselliseksi ja yksittäistapauksiin rajautuvaksi menettelyksi.

Sijoittaminen vankilan ulkopuoliseen laitokseen / aikuiset vangit

-

Sijoittaminen vankilan ulkopuoliseen laitokseen / alle 18-vuotiaat vangit

Vaikka muutosehdotuksella tavoiteltua lapsen edun parempaa toteutumista voidaan pitää sinänsä kannatettavana, vankeusrangaistuksen täytäntöönpanon ja lastensuojelun sijaishuollon tehtäväkokonaisuudet tulisi lähtökohtaisesti pitää erillään toisistaan. Käytännössä toimivampana ratkaisuna voitaisiin pitää sitä, että Rikosseuraamuslaitos kehittäisi omia alaikäisille suunnattuja avoyksiköitä, joissa toiminta voitaisiin nykyistä paremmin sovittaa alaikäisten erityisiin tarpeisiin.

Merkittävä haaste esityksen tavoitteiden toteutumisen kannalta on se, että ehdotuksessa tarkoitetut lapset, jotka täyttäisivät avovankeudelle asetetut kriteerit ja voisivat tulla sijoitetuksi lastensuojelulaitokseen, eivät kuitenkaan lähtökohtaisesti täytä lastensuojelulain 40 §:n 1 momentin 2 kohdan mukaisia huostaanoton edellytyksiä. Lastensuojelun näkökulmasta tilanteissa, joissa lapsi

sitoutuu liikkumista, rikoksettomuutta ja päihteettömyyttä koskeviin rajoituksiin, hänen asumisensa kotona on lähtökohtaisesti mahdollista. Näin ollen huostaanoton edellytyksiä ei useimmissa tilanteissa synny, eikä esityksen mukaisia sijoituksia todennäköisesti käytännössä toteutuisi. On huomattava, että avohuollon tukitoimet ovat lastensuojelussa aina ensisijaisia.

Alaikäisen vangin sijoittaminen lastensuojelulaitokseen edellyttää, että ratkaisu on perusteltu sekä vankeuslain että lastensuojelulain näkökulmasta. Erityisesti tilanteet, joissa Rikosseuraamuslaitos pitää sijoitusta perusteltuna mutta lastensuojeluviranomainen ei katso huostaanoton perusteiden täyttyvän, voivat käytännössä muodostua ongelmallisiksi. Esityksessä korostetaan Rikosseuraamuslaitoksen ja lastensuojelun yhteistyötä lapselle sopivan lastensuojelulaitospaikan löytämiseksi. Tältä osin jää kuitenkin jossain määrin epäselväksi, kenellä on viime kädessä ratkaisuvallta lapselle parhaiten soveltuvan lastensuojelulaitoksen valinnassa, jos asiasta on erilaisia näkemyksiä.

Ehdotetun vankeuslain 10 b §:n 2 momentin mukaan alle 18-vuotias vanki voidaan sijoittaa lastensuojelulaitokseen 10 a §:ssä säädetyin edellytyksin. Sijoitus edellyttää lisäksi lastensuojeluviranomaisen päätöstä lastensuojelulain 40 §:n nojalla. Esityksessä ei ole otettu kantaa tilanteisiin, joissa asianosaiset vastustavat huostaanottoa ja asia siirtyy hallinto-oikeuden ratkaistavaksi. Käytännössä sijoitusta ei tällöin voi toteuttaa ennen hallinto-oikeuden ratkaisua. Huostaanottoprosessi hallinto-oikeudessa voi kestää pidempään kuin 15–17-vuotiaiden lasten vankeusrangaistuksen täytäntöönpano.

Lapsen sijoitusratkaisua mietittäessä nähdään tärkeänä varmistaa, että päätöksenteossa on kiinnitetty huomiota myös muiden samaan sijaishuoltopaikkaan sijoitettujen lasten etuun ja turvallisuuteen.

Lastensuojelulaitokseen sijoitetun vangin terveydenhuollon järjestämisvastuu jää esityksen perusteella epäselväksi. Vankeuslain mukaan vangin terveydenhuollosta vastaa Vankiterveydenhuollon yksikkö, ja hoito rahoitetaan valtion varoista. Jos hoito järjestetään vankilan ulkopuolella, valtion maksuvelvollisuus edellyttää, että hoito on Vankiterveydenhuollon yksikön lääkärin osoittamaa tai hyväksymää.

Lastensuojelulain 16 b §:n ja terveydenhuoltolain 69 §:n perusteella sijoitushyvinvointialue on velvollinen järjestämään lapselle hänen tarvitsemansa terveydenhuollon palvelut ja sijoittajahyvinvointialueen on suoritettava hoidon järjestäjälle aiheutuneita kustannuksia vastaava korvaus. Edellä todetun perusteella jää avoimeksi, mikä taho on ensisijaisesti vastuussa alaikäisten vankien terveydenhuollon toteuttamisesta sijoitustilanteissa.

Muut mahdolliset huomiot esitysluonnoksesta

Kohdassa 5.2.1 todetaan, että rajoituksista mahdollisesti aiheutuvia haitallisia vaikutuksia, kuten terveyteen kohdistuvia vaikutuksia, tulisi pyrkiä vähentämään vankiloissa. Tavoitetta pidetään kannatettavana, mutta sen toteutuminen edellyttää, että käytettävissä on riittävät ja konkreettiset keinot sekä resurssit.

Esityksessä olisi perusteltua tuoda selkeämmin esiin, millä toimenpiteillä haitallisia vaikutuksia käytännössä ehkäistään ja lievennetään, sekä varmistaa, että näiden toteuttamiseen osoitetaan riittävä rahoitus. Tämä koskee myös tehostetun valvonnan ja varmuusosastojen toimintaa.

Päihdeosaamisen vahvistaminen on keskeistä, jotta sijoitukset päihdekuntoutukseen voidaan toteuttaa mahdollisimman vaikuttavasti. Tällä on myös kustannusvaikutuksia, jotka tulisi ottaa huomioon esityksen taloudellisissa vaikutusarvioissa.

Nykytilanteessa tutkintavankien mahdollisuudet osallistua toimintoihin eivät käytännössä toteudu, vaikka lain mukaan siihen olisi mahdollisuuksien mukaan varattava tilaisuus. Tämän perusteella olisi perusteltua arvioida sääntelyn täsmentämistä siten, että se velvoittaisi nykyistä voimakkaammin Rikosseuraamuslaitosta huolehtimaan osallistumismahdollisuuksien toteutumisesta.

Lehtinen Katriina
Helsingin kaupunki - Sosiaali,- terveys- ja pelastustoimiala